Dansk Teologisk Tidsskrift 85. årg., 2022, s. 229-258

Dansk forskning i Dødehavsrullerne siden 1947: En forskningshistorisk skitse

Professor, dr. theol. Jesper Høgenhaven
Københavns Universitet

Abstract: This article is a recapitulation of the history of research in Denmark on the Dead Sea Scrolls since their discovery. Before 1947, some authors had already treated subjects like the history of the Essenes and the Cairo Damascus Document. When news of the manuscript findings near Qumran reached the scholarly world and the Cave 1 manuscripts became known, Danish scholars showed great interest in the material, while at the same time proceeding with caution in the light of the uncertainty of the historical background of the scrolls. The available texts were translated into Danish and several studies as well as popular books were written. After a partial standstill during the 1960s and 1970s, the publication of the manuscript material especially from Cave 4 prompted an array of new investigations into the ancient Jewish worlds reflected in the scrolls. In recent years Dead Sea Scrolls scholars in Denmark, like their international colleagues, have renewed and expanded their methodological toolbox.

Key words: Dead Sea Scrolls – Qumran scholarship – Research in Denmark – Publication – Translations

De epokegørende håndskriftfund ved Det Døde Hav fandt sted i foråret 1947. Allerede to år senere blev fundene for første gang præsenteret i en dansk akademisk sammenhæng af Erling Hammershaimb i en artikel i *Dansk Teologisk Tidsskrift*.[1] Han slutter sin oversigt over, hvad man indtil dette tidspunkt vidste om manuskripterne fra hule 1, med følgende profeti:

> Uden at love for meget tør man forudsige, at Haandskriftfundene vil give rigeligt Stof til baade Teologer og Filologer i den nærmeste Fremtid, og at de vil rejse en Diskussion, som vil give sig Udslag i talrige Artikler og Afhandlinger. Formentlig vil det ogsaa gaa saaledes, at vi vil faa Klarhed over nogle af de Problemer, som Forskningen hidtil har tumlet med, mens til gengæld nye Problemer vil melde sig, som det maa være Fremtiden forbeholdt at løse (Hammershaimb 1949, 162).

1. Erling Hammershaimb. 1949. "De nye hebraiske Haandskriftfund i Palæstina." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 12: 152-162.

Hammershaimbs forudsigelse må siges at have vist sig præcis. I denne forskningshistoriske skitse tegner jeg nogle hovedlinjer i danske bidrag til udforskningen af Dødehavsrullerne. I 1950'erne og de tidlige 60'ere samlede interessen sig om at forstå Dødehavsskrifternes plads i den antikke jødedoms religiøse verden. Flere korte introduktioner og oversættelser af de vigtigste tekster blev udgivet på dansk, og forskningsmæssige spørgsmål blev behandlet i artikler, en prisopgave og en doktordisputats.

Efter et par årtiers afmatning indvarslede 1990'erne en fornyet interesse med seminarer og konferencer, ny dansk oversættelse af centrale skrifter, internationale forskningssamarbejder og formidling. Forskningen har siden da været præget af en forbløffende bredde i temaer og metoder, og foruden en fællesnordisk lærebog har en række danske forskere leveret et betragteligt antal bidrag til udforskningen af de antikke jødiske tekster i tekstudgivelser, artikler, prisopgaver og ph.d.-afhandlinger. Af denne årsag vil det skitseagtige i min gennemgang træde tydeligere frem, efterhånden som oversigten nærmer sig nutiden.

Som optakt til den danske forskningsindsats på området kan der være grund til at kaste et kort blik tilbage på tiden før fundene i den judæiske ørken. Det gælder i særlig grad videnskabelige afhandlinger af Holger Mosbech og Flemming Friis Hvidberg.

1. Før fundene i 1947: Holger Mosbech og Flemming Friis Hvidberg

Holger Mosbechs licentiatafhandling om essæismen fra 1916 er et forsøg på ud fra en kritisk vurdering af de tilgængelige antikke kilder at beskrive den essæiske retnings særpræg og historie.[2] Mosbech betragter naturligt nok Filons og Josefus' beskrivelser som hovedkilderne til essæismen.[3] Han mener bl.a., at man må give fortrin til Filons og Josefus' henvisninger til, at der eksisterede essæerkolonier i mange

2. Holger Mosbech.1916. *Essæismen. Et Bidrag til Senjødedommens Religionshistorie.* København: J. H. Schultz Forlagsboghandel.

3. Filon, *Quod omnis probus liber sit* 57-71; *De vita contemplativa* 1-90; Josefus, *Bellum Judaicum*, 2. bog, 119-166; *Antiquitates Judaicae*, 13. bog, 171-172; 15. bog, 371-379. Passager fra to yderligere værker af Filon er bevaret i Euseb, *Praeparatio evangelica*, 8. bog, 6,1-9, 7,1-20. En dansk oversættelse af de antikke græske og romerske tekster om essæerne ved Mogens Müller findes i Bodil Ejrnæs m.fl. 1998. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne i ny oversættelse.* Frederiksberg: Anis, 463-527 (og i Bodil Ejrnæs m.fl. 2003. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne. 2. udvidede og reviderede udgave.* Frederiksberg: Anis, 539-583).

af Palæstinas byer og landsbyer. Om Plinius den Ældres berømte notits skriver Mosbech:

> Naar Plinius (Nat. Hist. V 17) beretter, at Essæerne levede i Egnen omkring det døde Hav: *ab occidente litora Esseni fugiunt usque qua nocent*, maa dette altsaa forstaas saaledes, at der dér fandtes en Koloni, muligvis en meget betydelig, hvorved Plinius eller hans Hjemmelsmand er blevet opmærksom paa Sektens Eksistens, og det samme gælder Dio Chrysostomos' Vidnesbyrd (Mosbech 1916, 78).[4]

Byggende på de senere oldkirkelige hæresiologer søger Mosbech at udrede muligheden for, at essæsimen og dens udløbere kan have påvirket jødisk-kristne retninger som "Nazoræere", "Ebjonæere" og "Sampsæere". I forsøget på at afdække den essæiske retnings ejendommeligheder fremhæver Mosbech særligt dens organisation i en form for ordenssamfund med flere grader. Han fremhæver desuden, at essæerne ifølge Josefus tilbad solen, hvad der synes at stå i et anstrengt forhold til jødisk monoteisme.

Flemming Friis Hvidbergs disputats fra 1928 *Menigheden af den nye Pagt i Damascus* er en oversættelse og analyse af Damaskusskriftet i den udgave, som i form af to manuskripter fra middelalderen blev fundet i genizaen i Kairo i 1897 og udgivet af Solomon Schechter i 1910.[5] Hvidbergs studie baserer sig på en fornyet gennemgang af de to håndskrifter i Cambridge, og han kommer frem til en anden konklusion om skriftets baggrund end den, Schechter argumenterede for. Schechter tolkede Damaskusskriftet som et produkt af en særlig "Zadokide"-sekt, som var modstandere af farisæerne. Andre forskere havde trukket forbindelseslinjer til saddukæerne. Derimod læser Hvidberg skriftet som udtryk for farisæisk teologi og praksis. Den *halakha*, som er indeholdt i skriftet, er nemlig ifølge Hvidberg i det

4. Plinius-citatet lyder i Mogens Müllers oversættelse: "Essæerne har undgået den vestlige kyst i den udstrækning, den kunne skade dem" (Ejrnæs m.fl. 1998, 497; Ejrnæs m. fl. 2003, 560).

5. Flemming Friis Hvidberg. 1928. *Menigheden af den nye Pagt i Damascus. Nogle Studier over de af Salomo Schechter fundne og under Titlen "Fragments of a Zadokite Work" udgivne Genîzafragmenter ("Damascusskriftet")*. København: G. E. C. Gad. Kairo-manuskripterne blev udgivet første gang i: Solomon Schechter. 1910. *Documents of Jewish Sectaries. Vol. I: Fragments of a Zadokite Work*. Cambridge: Cambridge University Press. Hvidberg omtaler (i titlen og i bogen i øvrigt) Schechter som "Salomo Schechter". Fragmenter af det samme skrift blev fundet i hule 4 ved Qumran og publiceret i Joseph M. Baumagrten m.fl. 1997. *Qumrân Cave 4: XIII. The Damascus Document (4Q266-273)*. Discoveries in the Judaean Desert 18. Oxford: Clarendon.

store og hele i overensstemmelse med rabbinsk jødedom. Essærne er her slet ikke inde i billedet som en seriøs mulighed.

Til gengæld havde ideen om at trække en direkte forbindelseslinje imellem Damaskusskriftet og kristendommens oprindelse allerede én dansk stemme for sig inden håndskriftfundene ved Qumran. I 1942 udkom en bog af Johannes Schousboe, hvor han argumenterer for, at "Retfærdighedens Lærer" i Damaskusskriftet er Johannes Døberen og "spottens mand" Jesus selv.[6] Tesen – og lignende teser – er som bekendt blevet genfremsat adskillige gange senere i forskningshistorien.

2. Tiden efter de første håndskriftfund

Når det handler om tiden efter fundene af Dødehavsrullerne, er Hammershaimbs artikel fra 1949 det naturlige udgangspunkt. Indledningsvis redegør Hammershaimb for omstændighederne omkring de første fund af manuskripter i hule 1 på grundlag af de rapporter og beskrivelser, der på dette tidlige tidspunkt er blevet offentliggjort – primært artikler i *Biblical Archaeologist*, *Bulletin of the American School of Oriental Research* og Eliezer Sukeniks bog *Megillot Genuzot* fra 1948.[7] Med udgangspunkt i, at de fundne skrifter må have tilhørt

6. Johannes Schousboe. 1942. *La secte juive de l'Alliance nouvelle au pays de Damas et le Christianisme naissant*. København: Munksgaard. Om Schousboe, der i det meste af sit voksne liv var universitetsbetjent, og som også udgav flere skrifter om Jesu liv, se Mogens Müller. 2008. *Jesu liv-litteratur i Danmark. Jesusbilleder eller tidsbilleder?* København: Anis, 67-70.

7. John C. Trever. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls I. Discovery of the Scrolls." *Biblical Archaeologist* 11: 46-57; John C. Trever. 1948b. "Preliminary Observation on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 3-16; John C. Trever. 1949. "A Paleographical Study of the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 6-23; Millar Burrows. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls II. The Contents and Significance of the Manuscripts." *Biblical Archaeologist* 11: 57-61; Millar Burrows 1948b-1949. "Variant Readings in the Isaiah Manuscript." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 16-24; *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 24-32; William F. Albright. 1948. "Editorial Note on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 2-3; William H. Brownlee. 1948. "The Jerusalem Habakkuk Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 112: 8-18; Solomon A. Birnbaum. 1949. "The Date of the Isaiah Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 33-35; Mar Athanasius Y. Samuel. 1949. "The Purchase of the Jerusalem Scrolls." *Biblical Archaeologist* 12: 26-31; Frank More Cross. 1949. "The Newly Discovered Scrolls in the Hebrew University of Jerusalem." *Biblical Archaeologist* 12: 36-46; Eleazar L. Sukenik. 1948. *Megillot Genuzot, from an ancient genizah which was found in the Wilderness of Judah. Preliminary Report*. Jerusalem: Bialik Foundation.

et mindre sekterisk samfund – så lille en gruppe, at den kunne tænkes at have søgt ly i hulen, som han skriver (Hammershaimb 1949, 157) – nævner han de forskellige forslag til identifikation, og særlig enten essæerne, eller den gruppe, som står bag Damaskusskriftet. Hvad den historiske baggrund for sekten angår, peger han på, at Krigsrullens reference til "Assyriens kittæere" og "Egyptens kittæere" må dække over seleukiderne i Syrien og ptolemæerne i Egypten, hvad der taler for en datering mellem Alexander den Stores død og seleukidernes undergang i 63 f. Kr. (ibid., 158).[8]

Den sidste del af Hammershaimbs artikel handler om den store Esajas-rulle (1QIs[a]) og dens betydning for den gammeltestamentlige teksthistorie. Her er Hammershaimb talsmand for en nuanceret forståelse af, hvad rullen kan fortælle om Esajasbogens tekst. På den ene side er der en høj grad af overensstemmelse med den masoretiske konsonanttekst. På den anden side er der "talrige Afvigelser i Enkeltheder": Nogle steder har rullen færre ord end den kendte tekst, andre steder bruges synonymer i stedet for bestemte ord og udtryk, og der er eksempler på omstilling af bogstaver eller ord. Rullen indeholder også en del overensstemmelser med Septuaginta og andre versioner mod den masoretiske tekst. Hammershaimb slutter med karakteristisk forsigtighed: "Alle disse Smaavarianter kunde vel egentlig godt støtte teorien om, at der før Masoreterne har eksisteret flere af den Slags Teksttraditioner, og at Masoreterne har uniformeret dem; men jeg udtaler mig foreløbig med Forbehold om dette" (ibid., 160-161).

I en opfølgende artikel fra 1954 beskriver Hammershaimb fundene af hulerne 2-5, ligesom han giver en oversigt over udgivelsen af teksterne fra hule 1, udgravningerne af Khirbet Qumran og fundene i Wadi Murabba'at.[9]

At Dødehavsrullerne på dette tidspunkt var kommet inden for dansk forsknings synsfelt, kom bl.a. til udtryk i emnet for den teologiske prisopgave i København i 1953, som hed "en oversættelse og kommentar til den såkaldte 'Manual of Discipline' fra Ain Feshka-fundet ved Det Døde Hav." Prisspørgsmålet blev besvaret af Benedikt Otzen, der modtog Københavns Universitets guldmedalje for sin besvarelse. For Otzen blev det begyndelsen på et livslangt engagement med Dødehavsrullerne. Året efter udkom Otzens første

8. Omtalen af "kittæere" fra Assyrien og Egypten findes i Krigsrullens første kolonne (1QM I, 2.4).

9. Erling Hammershaimb. 1954. "Håndskriftfundene fra egnene ved Det døde hav." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 17: 65-79.

publicerede videnskabelige artikel med temaet Dødehavsskrifterne og De Tolv Patriarkers Testamenter.[10]

Otzen går særdeles nuanceret til spørgsmålet om Dødehavsteksternes baggrund og oprindelse. Han indleder sin artikel med en bemærkning om, at den vigtigste opgave for forskningen er at afdække Dødehavsskrifternes plads i den antikke jødedoms religiøse verden. Dette arbejde, siger han, er blevet begyndt for tidligt – endnu før de vigtigste tekster var offentliggjort. Og det er også blevet afsluttet for tidligt – før der forelå en grundig undersøgelse af teksterne. Resultatet er ifølge Otzen en stribe af formodninger og slet underbyggede teser (Otzen 1954, 125). I forhold til De Tolv Patriarkers Testamenter peger Otzen på en række lighedspunkter, der imidlertid alle viser sig at være begrænset til det religiøst-teologiske område. Derimod kan man ikke godtgøre nogen fælles konkret historisk baggrund (ibid., 154-155).

Endvidere argumenterer Otzen for, at Qumran-samfundet ikke uden videre kan identificeres med de antikke kilders essæere, som det ellers er blevet den gængse, næsten kanoniske, opfattelse på dette tidspunkt. Der er nok tale om et slægtskab og formentlig et fælles historisk udspring, men Otzen peger på, at essæernes og Qumran-sektens forhold til hellenismen og den gammeltestamentlig-jødiske tradition peger i to forskellige retninger: Essæerne repræsenterer ifølge de antikke kilder (Filon og Josefus) en helleniseret jødedom, tenderende mod synkretisme, hvorimod kredsene bag Qumran-skrifterne synes at have søgt tilbage til den gamle profetiske religion (ibid. 156-157).

Flere væsentlige udgivelser fra de kommende år viser danske forskeres interesse for de nyfundne tekster. Eduard Nielsens *Håndskriftfundene i Juda Ørken. Dødehavsteksterne* fra 1956 er ment som en orientering til den alment interesserede offentlighed. Bogen samler den tilgængelige viden og præsenterer den som den fascinerende fortælling, som den på så mange måder indbyder til at blive præsenteret som.[11] Samtidig med at den med sin fortælleglæde appellerer til læserens nysgerrighed – de tre underafsnit i kap. 3 hedder ganske malende: "På sporet af hulen", "På sporet af antikvitetshandleren" og "På sporet af andre huler" – holder fremstillingen sig til en nøgtern og afbalanceret linje i forhold til, hvad man faktisk ved, og hvad man måske kan slutte sig til om Qumran-samfundets baggrund og oprindelse.

10. Benedikt Otzen. 1954. "Die neugefundenen hebräischen Sektenschriften und die Testamente der zwölf Patriarchen." *Studia Theologica* 7: 125-157.

11. Eduard Nielsen. 1956. *Håndskriftfundene i Juda ørken. Dødehavsteksterne*. København: G. E. C. Gad.

Året efter, i 1957, kom endnu en alment forståelig introduktion til håndskriftfundene, skrevet af jura-professor Poul Meyer.[12] Denne udgivelse er ikke mindst interessant, fordi den indeholder den første danske oversættelse fra hebraisk af en af de centrale Dødehavstekster, Sekthåndbogen (1QS, i Meyers oversættelse kaldet "Døde Hav Sektens Ordensregler"; Meyer 1957, 155-182).

I 1959 udkom den første danske oversættelse af Qumran-teksterne fra hule 1, Eduard Nielsens og Benedikt Otzens *Dødehavsteksterne. Skrifter fra den jødiske menighed i Qumran i oversættelse og med noter*.[13] Udgaven skriver sig ind i en hel stribe af oversættelser af Dødehavstekster til moderne europæiske sprog, som udkommer i årtiet efter, at teksterne er blevet kendt og offentliggjort. På denne baggrund udmærker denne første danske tekstudgave sig ved et højt akademisk ambitionsniveau – så meget mere imponerende, som her er tale om et arbejde, der blev til over forholdsvis kort tid. Oversættelsen omfatter det meste af hule 1-materialet: Habakkukkommentaren, Mikakommentaren, Sekthåndbogen, Sektreglen, Takkesalmerne, Krigsrullen og Hemmelighedernes Bog (1Q26). Desuden har oversætterne medtaget det ene fragment af Nahum-kommentaren fra hule 4 (4Q169), som John Allegro i 1956 havde publiceret i artikelform.[14] Begrundelsen er, at netop denne tekst "indeholder vigtige oplysninger om sektens historie" (Nielsen & Otzen 1959, forord). Udeladt er til gengæld Genesis-apokryfen samt, som det hedder, "den stærkt ødelagte 1QSb-tekst" (Velsignelsesreglen).

Året efter, i 1960, forsvarede Svend Holm-Nielsen den første danske disputats med et emne direkte hentet fra Dødehavsrulle-forskningen.[15] Holm-Nielsen giver en samlet oversættelse af Hodajot (1QH) med et fyldigt noteapparat. I tolkningen af Hodajot tager Holm-Nielsen afstand fra den historiserende opfattelse, der identificerer salmeteksternes "jeg" med Retfærdighedens Lærer og ud fra enkeltheder i teksterne vil rekonstruere Qumran-samfundets historie. Med Holm-Nielsens ord fra bogens danske resumé: "Digtene vil ikke oplyse om samfundets situation, men er udsprunget af den" (Holm-Nielsen 1960, 350). Hvad der eventuelt måtte findes af historiske oplysninger i disse tekster, er tilfældigheder.

---

12. Poul Meyer. 1957. *Ved Kristendommens Vugge. Døde Hav Dokumenterne i historisk ramme*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
13. Eduard Nielsen & Benedikt Otzen. 1959. *Dødehavsteksterne. Skrifter fra den jødiske menighed i Qumran i oversættelse og med noter*. København: G. E. C. Gad.
14. John M. Allegro. 1956. "Further Light on the History of the Qumran Sect." *Journal of Biblical Literature* 75: 89-95.
15. Svend Holm-Nielsen. 1960. *Hodayot: Psalms from Qumran*. Acta Theologica Danica 2. Aarhus: Universitetsforlaget.

Overordnet peger Holm-Nielsen på en inddeling af tekstmaterialet i to hovedkategorier: Den største gruppe digte består af salmer, der "gør udstrakt brug af Det gamle Testamente og i hovedsagen er bygget op af de samme motiver, som kendes fra de gammeltestamentlige klage-, bods-, tillids- og takkesalmer" (ibid., 351). Det "jeg", hvis stemme vi hører i disse salmer, er "et udtryk for samfundet i dets helhed". Man kan i disse tekster tale om en form for "virkeliggjort eskatologi", hvor den frelse, som Gud vil tilvejebringe ved tidens ende, allerede er delvis realiseret i samfundets liv.

Den anden, mindre, gruppe salmetekster har færre direkte berøringer med Det Gamle Testamente og flere med andre Qumran-skrifter som Sekthåndbogen. Disse salmer har en mere "teknisk" forbindelse – som Holm-Nielsen kalder det – med samfundets liv. I forhold til de gammeltestamentlige salmegenrer minder disse digte mest om hymner. Hverken for den ene eller anden gruppes vedkommende kan man dog gennemføre en skematisk kategorisering ud fra genrerne i Salmernes Bog. Spørgsmålet om forfatterskab er ifølge Holm-Nielsen umuligt at afgøre, om end der kan være gode grunde til at antage flere end en forfatter. I virkeligheden er det heller ikke specielt vigtigt. Den naturlige opfattelse med hensyn til brugen af Hodajot er, at de har været en del af samfundets liturgiske praksis.

Holm-Nielsens analyse af Hodajot er blevet stående som en klassiker, som man kan se af de stadige referencer til værket i senere litteratur. Inddelingen i to hovedgrupper – stort set svarende til, hvad der ofte (lidt problematisk) benævnes "Community Hymns" og "Teacher Hymns" – er også i hovedsagen blevet overtaget af senere forskere.

Holm-Nielsen leverer en argumentation for tolkningen af "jeg" i Hodajot som udtryk for samfundet i en artikel i konferencebindet *Qumran-Probleme*, der udkom i 1963 (med afsæt i et Qumran-symposium i Leipzig holdt to år tidligere).[16] Her præciserer han, at "jeg'et" ikke skal opfattes som en personifikation af Qumran-samfundet, men syndsbekendelsen og bekendelsen af Guds retfærdiggørelse af synderen bliver lagt i munden på det enkelte medlem af bevægelsen. Ved at tage disse ord i sin mund bliver den enkelte en del af bevægelsen (Holm-Nielsen 1963, 226-227). Holm-Nielsen beskæftiger sig i en senere artikel med forholdet imellem Hodajot og Salomos Salmer.[17]

16. Svend Holm-Nielsen. 1963. " 'Ich' in den Hodajoth und der Qumrāngemeinde." I *Qumran-Probleme. Vorträge des Leipziger Symposions über Qumran-Probleme vom 9. bis 14. Oktober 1961*, red. Hans Bardtke. 217-229. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 42. Berlin: De Gruyter.

17. Svend Holm-Nielsen. 1968. "Erwägungen zu dem Verhältnis zwischen den Hodajot und den Psalmen Salomos." I *Bibel und Qumran. Beiträge zur Erforschung der Beziehungen zwischen Bibel- und Qumranwissenschaft. Hans Bardtke zum*

Qumran-teksten adskiller sig ifølge Holm-Nielsen markant fra denne anden jødiske hymnesamling, bl.a. ved sin stærke menighedsorientering og sin mere direkte liturgiske karakter.

De første årtier efter fundene var, som denne korte oversigt antyder, kendetegnet ved en levende interesse for hvad hulerne havde gemt, også blandt danske forskere. I den samme periode udkommer en række formidlende publikationer. Benedikt Otzen udgav foruden flere populære artikler et undervisningshefte om Dødehavsrullerne beregnet på de ældste skoletrin.[18] I oversættelse fra engelsk udkom formidlende bøger af Edmund Wilson (1956) og John Allegro (1966).[19]

Ser man tilbage på denne tidlige fase af dansk Dødehavsrulle-forskning, er den naturligt nok præget af levende interesse og nysgerrighed efter at komme dybere ned i, hvad disse kilder kan bidrage med af nye perspektiver på den tidlige jødedoms og ældste kristendoms baggrund og historie. Derudover er det generelt en nøgtern, realistisk holdning, der kendetegner de mange forskellige studier – en klar bevidsthed om de mange ukendte og endnu uafklarede enkeltheder, en grundlæggende usikkerhed med hensyn til kildernes kontekst og oprindelse, og en viden om, at man stadig kun har adgang til en mindre del af et omfangsrigt kildemateriale.

3. Dansk-engelsk mellemspil: Preben Wernberg-Møller

Blandt fremtrædende danske forskere fra de første årtier må også regnes teologen Preben Wernberg-Møller, der i 1954 forsvarede en kritisk gennemkommenteret oversættelse af Sekthåndbogen som doktorafhandling (*D.Phil. thesis*) i Oxford. En omarbejdet version af afhandlingen udkom i 1957 og er det første bind i Brills serie *Studies on the Texts of the Desert of Judah*.[20]

22.9.1966, red. Siegfried Wagner. 112-131. Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft.

18. Benedikt Otzen. 1958. *Dødehavsrullerne fortæller*. Tro i fortid og nutid. København: G. E. C. Gad. En ny udgave med titlen *Dødehavsrullerne* kom i 1977.

19. Edmund Wilson. 1956. *Skriftrullerne fra Det døde Hav*. København: Rosenkilde & Bagger; John M. Allegro. 1966. *Skriftrullerne fra Det Døde Hav. Illustreret og à jourført øjenvidneberetning om en vældig begivenhed i bibelforskningens historie. Dødehavsrullernes opdagelse, indsamling og tolkning*. København: Stjernebøgerne, Vintens Forlag.

20. Preben Wernberg-Møller. 1957. *The Manual of Discipline translated and annotated with an introduction*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 1. Leiden: Brill.

Der er en kuriøs sløjfe på denne historie: Gerald Lankester Harding, leder af det jordanske antikvitetsvæsen, og Roland de Vaux, direktør for École Biblique Francaise i Jerusalem, stod ved begyndelsen af 1950'erne med den opgave at sammensætte et forskerhold til at forestå sorteringen og publiceringen af de mange håndskriftfragmenter, der var dukket op (først og fremmest fra hule 4). Med det formål henvendte Lankester Harding sig til professor Godfrey Driver i Oxford for at bede om forslag til medlemmer af forskergruppen. Driver skriver i et brev til Harding den 6. august 1953 følgende:

> I have another possible candidate for categorising fragments of scrolls – a Dane named Mr P. Wernberg-Møller.
>
> He speaks excellent English and has worked with me for two years; he is preparing an edition of the Manual of Discipline for a D.Phil., and it would help him as well as you if you could take him on.
>
> He is 30, maturer than Emerton, and a better Hebrew scholar than Allegro, since he has specialized on that language and Aramaic. He has lectured and substituted at Copenhagen and hopes to get a job at a Danish university when he has done his D.Phil.
>
> He is, too, a very agreeable young man, whom you would like. I have asked him to write to you.[21]

På dette tidspunkt havde Driver således udset Wernberg-Møller til den plads på det berømte forskerhold, som endte med i stedet at tilfalde John Allegro. Driver skiftede mening med hensyn til, hvad der ville være den bedste vej for et talent som Wernberg-Møller, og synes at have rådet denne kraftigt til i stedet for den noget usikre og lidt perifere tjans med fragmenterne i Jerusalem at afslutte doktorgraden i Oxford, hvorefter der var en lektorstilling i Manchester, som Wernberg-Møller blev udnævnt til den 1. oktober 1954. Stillingen i Manchester var ifølge Driver intet mindre end "one of the five best places in the Empire" (Fields 2009, 209). Enden blev derfor, at John Allegro tog til Jerusalem på Drivers anbefaling. Senere blev Allegro og Wernberg-Møller for øvrigt kolleger og delte en overgang kontor i Manchester.

21. Uddrag af brevvekslingen mellem Lankester Harding og Driver er citeret i Weston Fields. 2009. *The Dead Sea Scrolls: A Full History. Volume One, 1947-1960*. Leiden: Brill, 208.

4. Forskning i rullerne mellem 1970 og 1990

I løbet af 1960'erne indtræder en periode præget af afmatning. Arbejdet med at publicere fragmenterne gik kun langsomt. I løbet af 1960'erne udkom fire bind i *Discoveries in the Judaean Desert of Jordan*-serien, mens det i 1970'erne kun blev til et enkelt bind.[22] Mere end et enkelt bind (indeholdende bl.a. en række særdeles spændende liturgiske og rituelle tekster fra hule 4) kunne det heller ikke blive til i 1980'erne.[23] En hel del Qumran-manuskripter blev dog i denne periode publiceret i form af artikler eller monografier uden for serien. Yigael Yadins udgave af Tempelrullen fra hule 11 (1977, engelsk udgave 1982) er et kendt eksempel.[24] Józef T. Miliks stærkt rekonstruerede udgave af de aramæiske Enok-fragmenter (1976) er et andet.[25]

Generelt er danske forskningsbidrag fra tiden mellem 1970 og 1990 få og spredte. Hans Aage Minks fyldige introduktion til Tempelrullen fra 1979 i *Dansk Teologisk Tidsskrift* er en vigtig undtagelse.[26] Minks analyse af teksten (på grundlag af Yadins hebraiske tekstudgave) understreger dette skrifts betydning, ikke mindst i kraft af, at det "foregiver at være en Tora på linie med den gammeltestamentlige Tora i Pentateuken" eller "en omfattende lov, som stammer direkte fra Guds mund" (Mink 1979, 105). Alene Tempelrullens omfang gør, at "de hidtil kendte mindre samlinger af lovbestemmelser, som jo først og fremmest findes i Damaskusskriftet (CD) og Sekthåndbogen (1QS) stilles ganske i skyggen" (ibid., 91). Mink kendetegner Tempelrullen som "en eskatologisk Tora gældende for det restituerede Israel grundlagt på menighedens (sande) lovforståelse" (ibid., 111).

Mink har derudover publiceret et bidrag til rekonstruktion af Tempelrullens tredje kolonne og et andet om skriftets brug af Det Gamle Testamente; og hans arbejde med dette skrift dannede naturligt nok

22. Roland de Vaux & Józef T. Milik. 1977. *Qumran Grotte 4: II (4Q128-4.157): Part I: Archeologie. Part II: Tefillin, Mezuzot et Targums*. Discoveries in the Judaean Desert 6. Oxford: Clarendon.
23. Maurice Baillet. 1982. *Qumrân Grotte 4. III (4Q482–4Q520)*. Discoveries in the Judaean Desert 7. Oxford: Clarendon.
24. Yigael Yadin. 1977-1983. *The Temple Scroll 1-3*. Jerusalem: The Israel Exploration Society/The Institute of Archaeology of the Hebrew University of Jerusalem/The Shrine of the Book.
25. Józef T. Milik. 1976. *The Books of Enoch. Aramaic Fragments of Qumrân Cave Four*. Oxford: Clarendon.
26. Hans Aage Mink. 1979. "Præsentation af et nyt Qumranskrift: Tempelrullen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 42: 81-112.

afsæt for, at han senere bidrog med en dansk gengivelse af Tempelrullens tekst i 1998-oversættelsen.[27]

Lejlighedsvis udkommer i denne periode enkelte bidrag til Dødehavsrulle-forskningen. Benedikt Otzen argumenterede i en festskrift-artikel fra 1975 for en stærkere betoning af visdomstænkningens betydning for Qumran-skrifternes verdensbillede, særligt dens dualisme-tænkning.[28] Artiklen er vel at mærke skrevet før offentliggørelsen af de omfattende visdomstekster fra Qumran-samlingen, der først blev tilgængelige i deres fulde omfang i slutningen af 1990rne.

Bent Noack leverede i en artikel på et par sider fra 1973 en kritisk analyse af den formentlige identifikation af et par græske hule 7-fragmenter som tekststykker fra Markusevangeliet og Jakobs Brev.[29] Min egen artikel fra 1984 om forholdet mellem Esajas-rullen fra hule 1 og den masoretiske tekst kan også nævnes her.[30] Dødehavsteksternes vidnesbyrd inddrages lejlighedsvis i sammenhænge, hvor det er relevant, som i Benedikt Otzens artikel om Belial i Det Gamle Testamente og senjødedommen.[31]

5. 1990'erne: "Nye" ruller og ny interesse

Billedet ændrer sig markant fra begyndelsen af 1990'erne. Efter en omfattende reorganisering af publikationsprocessen udkommer der i løbet af årtiet intet mindre end 18 nye bind i *Discoveries in the Judaean Desert*-serien. Forud var som bekendt gået en omfattende international diskussion og et par piratudgaver. De nye tekstudgivelser ændrede i meget høj grad det samlede billede af, hvad Dødehavsrullerne indeholdt. Ikke mindst viste det sig, at den del af materialet, der vidnede

27. Hans Aage Mink. 1983. "Die Kolonne III der Tempelrolle. Versuch einer Rekonstruktion." *Revue de Qumrân* 11/2: 163-181; 1987. "The Use of Scripture in the Temple Scroll and the Status of the Scroll as Law." *Scandinavian Journal of the Old Testament* 1: 20-50.

28. Benedikt Otzen. 1975. "Gammeltestamentlig visdomslitteratur og dualistisk tænkning i Senjødedommen." I *Hilsen til Noack. Fra kolleger og medarbejdere til Bent Noack på 60-årsdagen den 22. august 1975*, red. Niels Hyldahl & Eduard Nielsen. 194-209. København: G. E. C. Gad. Artiklen blev trykt i en kortere engelsk version samme år: "Old Testament Wisdom Thinking and Dualism in Late Judaism." I *Congress Volume Edinburgh 1974*, red. John Emerton. 146-157. Leiden: Brill.

29. Bent Noack. 1973. "Note om påståede stumper af Det nye Testamente i Qumran." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 152-155.

30. Jesper Høgenhaven. 1984. "The First Isaiah Scroll from Qumran (1QIsa) and the Masoretic Text." *Journal for the Study of the Old Testament* 28: 17-35.

31. Benedikt Otzen. 1973. "'Belial' i Det gamle Testamente og i Senjødedommen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 1-24.

om en særlig jødisk retning med sine egne organisationsformer, en bevægelse eller sekt, og som fyldte så meget blandt rullerne fra hule 1, kun udgjorde en mindre del af de samlede tekster. Mange af hule 4-håndskrifterne afspejlede andre facetter af antik jødedom og var uden nogen påviselig forbindelse med universet i fx Sekthåndbogen og *pesher*-kommentarerne. Forestillingen om et ensartet (sekterisk) "bibliotek" var det ikke længere muligt at opretholde.

Offentliggørelsen i 1994 af MMT-teksten (Udvalg af Lovens Gerninger) var vigtig, idet dette skrift ganske vist kunne forbindes med forestillingen om en Qumran-bevægelse, men også dokumenterede, at det var halakhiske spørgsmål, der var afgørende for forfatternes polemik og afgrænsning i forhold til konkurrerende jødiske positioner.[32] Vægten syntes her ikke at ligge på temaer som fx messianisme eller eskatologi, som ellers havde påkaldt sig stor interesse i den tidlige forskning i rullerne. Perspektivet blev også udvidet og nuanceret gennem offentliggørelsen af det omfattende og stærkt varierede materiale af liturgisk-poetiske tekster og af de omfangsrige visdomsskrifter (som 4QInstruktion, der blev publiceret i 1999).[33]

Parallelt med, at hele håndskriftsamlingen nu blev tilgængelig og kunne indgå i forskningen, oplevede nogle af de mere outrerede teorier om Dødehavsrullernes baggrund en ny opblomstring. Robert Eisenman havde siden 1980'erne forfægtet ideen om, at håndskrifternes forfattere var tidlige kristne eller snarere repræsenterede den mest oprindelige Jesus-bevægelse.[34] Med afsæt især i Eisenmans opfattelse udgav Michael Baigent og Richard Leigh i 1991 deres konspirationsteoretiske bestseller *The Dead Sea Scrolls Deception*, som udkom i dansk oversættelse i 1993.[35] Den australske forsker Barbara Thiering stod for et andet forsøg på med magt at rykke rullerne længere ned i tid og forbinde dem med den ældste kristendom. Hendes bog *Jesus the Man* (1990) kom ligeledes i dansk oversættelse i 1994.[36]

Kombinationen af et større publiceret og tilgængeligt tekstmateriale og betragtelig offentlig interesse om konspirationsteorierne i begyndelsen af 1990'erne (bl.a. hjulpet på vej af flere TV-dokumenta-

32. Elisha Qimron & John Strugnell. 1994. *Qumran Cave 4. V: Miqsat Ma'aśe Ha-Torah*. Discoveries in the Judaean Desert 10. Oxford: Clarendon.
33. John Strugnell & Daniel J. Harrington. 1999. *Qumran Cave 4, 24: Sapiential Texts Part 2: 4QInstruction (Mûsār lĕ Mēvîn): 4Q415ff with a reedition of 1Q26*. Discoveries in the Judaean Desert 34. Oxford: Clarendon.
34. Robert Eisenman. 1983. *Maccabees, Zadokites, Christians and Qumran: A New Hypothesis of Qumran Origins*. Studia Post-Biblica 34. Leiden: Brill.
35. Michael Baigent & Richard Leigh. 1993. *Bedrageriet med Dødehavsrullerne*. København: Lindhardt og Ringhof.
36. Barbara Thiering. 1994. *Mennesket Jesus. En ny fortolkning af Dødehavsrullerne*. Viby J: Centrum.

rer) var i hvert fald delvis baggrunden for nogle af de initiativer, der i de følgende år var med til at give nyt liv til dansk forskning i rullerne.

På initiativ af Mogens Müller arrangerede Det Teologiske Fakultet i København en offentlig forelæsningsrække i foråret 1994, der resulterede i en udgivelse samme år med bidrag af Niels Peter Lemche, Niels Hyldahl og Jesper Høgenhaven.[37] I udgivelsen indgik en dansk oversættelse af den netop publicerede MMT-tekst.

Året efter, i juni 1995, afholdtes en international konference om Dødehavsrullerne på Schæffergården i Gentofte. Som optakt var der blevet arrangeret en række seminarer på Afdeling for Bibelsk Eksegese fælles for de gammel- og nytestamentlige faggrupper. En stribe bidrag fra seminarerne blev trykt i som bind 8 i Forum for Bibelsk Eksegese-serien.[38] Indholdet giver et ganske godt indtryk af, i hvilken grad Dødehavsrullerne og deres betydning igen er kommet inden for bibeleksegeternes synsfelt. Niels Hyldahl peger i sit bidrag – med alle nødvendige forbehold – på en række "strukturelle overensstemmelser" imellem den essæiske bevægelse, som den fremtræder i nogle af teksterne fra Qumran, og den ældste palæstinensiske kristendom i det samme tidsrum.[39] Ganske vist er de begge fænomener, som vi kun er fragmentarisk underrettede om. Ikke desto mindre får Hyldahl stillet nogle skarpsindige spørgsmål, bl.a. hvorfor den ældste kristendom, tilsyneladende med det samme, organiserer sig i menigheder. Her fremstår de essæiske menighedssamfund i Palæstina ifølge Hyldahl som den oplagte analogi med et tilsvarende skarpt skel imellem dem indenfor og dem udenfor, og med menighedstugt med mulighed for udelukkelse (Hyldahl 1996, 12-13).

Frederick H. Cryer udfordrer i samme bind den hævdvundne forestilling om Qumran-samfundet som først og fremmest et eskatologisk-apokalyptisk samfund præget af en konstant, intens nærforventning.[40] Bodil Ejrnæs analyserer *pesher*-litteraturens egenart og placerer den imellem de fortolkningsmønstre, som kendes fra Daniels Bog, og skriftbrugen i Det Nye Testamente.[41] Lone Fatum giver et rids af krops- og kønsideologi i Dødehavsteksterne set i lyset af De

37. Mogens Müller (red.). 1994. *Dødehavsteksterne, essæerne og Det nye Testamente. Qumransamfundets betydning for forståelsen af den antikke jødedom og den ældste kristendom*. København: Anis.
38. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson (red.). 1996. *Dødehavsteksterne og Bibelen*. København: Museum Tusculanums Forlag.
39. Niels Hyldahl. "Qumran og den ældste kristendom. En kort introduktion og problemorientering." I Hyldahl & Thompson 1996, 9-16.
40. Frederick H. Cryer. "Var Qumran et eskatologisk/apokalyptisk samfund?" I Hyldahl & Thompson 1996, 17-26.
41. Bodil Ejrnæs. "Pesher-litteraturen fra Qumran." I Hyldahl & Thompson 1996, 27-39.

Tolv Patriarkers Testamenter.[42] Niels Peter Lemche peger på den sekteriske samfundsforståelse i Qumran-teksterne og dennes essentielle kontinuitet med dele af Det Gamle Testamente.[43] Mogens Müller nærlæser Damaskusskriftets og Sekthåndbogens passager om en ny pagt og fremhæver ligheder og forskelle i forhold til Det Gamle Testamente og urkristendommen.[44] Allan Rosengren Petersen står for en kritisk gennemgang af den på dette tidspunkt tilgængelige litteratur om Qumrans arkæologi.[45] Thomas L. Thompson peger – med afsæt i 4QTestimonia-teksten – på de mindste traditionsenheder og foreslår, at de kan betragtes som byggeklodser i de segmenterede bibelske genrer.[46] Og endelig leverer Håkan Ulfgard i samme bind en gennemgang af Retfærdighedens Lærer-figuren i Dødehavstekster.[47]

På Schæffergården-konferencen i 1995 deltog foruden danske forskere en række nordiske og internationale kolleger, bl.a. Emanuel Tov, Hartmut Stegemann, Ben Zion Wacholder og Florentino García Martínez. En del af konferencebidragene blev trykt i 1998.[48] I denne sammenhæng er der grund til at nævne Ellen Juhl Christiansens artikel, hvor hun analyserer pagtsforståelsen i Damaskusskriftet og Sekthåndbogen og tolker denne som et radikalt brud med den måde, pagtsidentitet er opfattet på i Det Gamle Testamente.[49]

Ellen Juhl Christiansens artikel ligger i forlængelse af emnet for hendes ph.d.-afhandling fra universitetet i Durham i 1993, nemlig pagtsidentitet og rituelle grænsedragninger med henblik på den antikke jødedom og Paulus. I afhandlingen, der udkom i revideret bogform i 1995, indgår en detaljeret analyse af pagtsforståelsen i Tempelrullen og Damaskusskriftet.[50] Strukturelle og indholdsmæssige ligheder og

---

42. Lone Fatum. "Krop og køn i Qumran." I Hyldahl & Thompson 1996, 41-63.
43. Niels Peter Lemche. "Samfundsopfattelsen i Det Gamle Testamente og i Dødehavsteksterne." I Hyldahl & Thompson 1996, 64-78.
44. Mogens Müller. "Forstod essæerne deres pagt som den nye pagt? Pagtsforestillingen i Damaskusskriftet og Sekthåndbogen." I Hyldahl & Thompson 1996, 79-99.
45. Allan Rosengren Petersen. "Qumrans arkæologi og Dødehavsrullerne." I Hyldahl & Thompson 1996, 101-111.
46. Thomas L. Thompson. "4QTestimonia og Bibelens affattelse. En københavnsk lego-hypotese." I Hyldahl & Thompson 1996, 112-128.
47. Håkan Ulfgard. "Rättfärdighetens Lärare och Qumranförsamlingens historia." I Hyldahl & Thompson 1996, 129-157.
48. Frederick H. Cryer & Thomas L. Thompson (red.). 1998. *Qumran between the Old and New Testaments*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
49. Ellen Juhl Christiansen. "The Consciousness of Belonging to God's Covenant and What it Entails According to the Damascus Document and the Community Rule." I Cryer & Thompson 1998, 69-97.
50. Ellen Juhl Christiansen. 1995. *The Covenant in Judaism and Paul: A Study of Ritual Boundaries and Identity Markers*. Leiden: Brill.

forskelle imellem Qumran-bevægelsen og den tidlige kristendom er også temaet for en artikel af Mogens Müller fra 1999.[51] Her tolker Müller essæerne som en sekt, der netop ifølge sin egen selvforståelse forbliver inden for jødedommens rammer, idet den "virkeliggør det, som moderbevægelsen gør krav på at legemliggøre" (1999, 145).

Som flere af de nævnte arbejder illustrerer, er andre metodiske redskaber og andre teoretiske perspektiver end de klassiske filologisk-historiske så småt ved at finde en plads i Dødehavsrulle-forskningen, der begynder at se i forskellige retninger for at fravriste teksterne en bedre forståelse af, hvilke liv og hvilke verdener de er udsprunget af, og hvad de kan fortælle en langt senere tid.

6. Forskningsprojekter om Dødehavsrullerne

Endnu et par vigtige projekter fra 1990'erne skal nævnes her. Bodil Ejrnæs, Mogens Müller og Niels Peter Lemche redigerede en ny dansk oversættelse af centrale Dødehavstekster, der udkom i 1998.[52] Heri indgik Damaskusskriftet (oversat af Svend Holm-Nielsen) og de antikke kilder om essæerne (oversat af Mogens Müller) foruden et udvalg af hule 4- og hule 11-tekster, der var blevet publiceret siden udgivelsen af 1959-oversættelsen. Denne nye oversættelse blev allerede i 2003 fulgt op af en ny udvidet udgave med et betragteligt antal nye tekster.[53] Bodil Ejrnæs, der udarbejdede oversættelserne af den eksegetiske Qumran-litteratur i de to udgaver, og desuden også forestod en stor del af de poetiske tekster og visdomslitteraturen, ydede en formidabel indsats i redaktionsarbejdet. Ud over denne indsats har Bodil Ejrnæs leveret en lang række forskningsbidrag ikke mindst til forståelsen af *pesher*-teksterne og deres hermeneutik men også til fx skriftbrug og skriftforståelse i den poetiske litteratur og Salmerullen fra hule 11 og dens pseudepigrafiske portrættering af David-figuren.[54]

---

51. Mogens Müller. 1999. "Essæernes opståen som typisk tilfælde." I *Nye religioner i hellenistisk-romersk tid og i dag*, red. Per Bilde & Mikael Rothstein. 135-147. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
52. Bodil Ejrnæs m.fl. 1998. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne i ny oversættelse*. Frederiksberg: Anis.
53. Bodil Ejrnæs m.fl. 2003. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne. 2. udvidede og reviderede udgave.* Frederiksberg: Anis.
54. Bodil Ejrnæs. 1998. "Brug og genbrug af poesi i Qumranteksterne." I *Collegium Biblicum Årsskrift 1997*, red. Ole Davidsen. 56-60. København: Det Teologiske Fakultet; 2002. "Lidelse, redning og indsigt i Hodajot, salmerne fra Qumran." I *Lidelsens former og figurer*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 88-106. København: Museum Tusculanums Forlag; 2004. "David, Salmernes Bog og konstruktionen af

Et andet projekt, der fik betydning for forskningen i Dødehavsrullerne, gik under navnet det københavnske Dødehavsrulleinitiativ og strakte sig fra 1997 til 2000. Selv om det fastsatte mål – en kritisk genudgivelse af John Allegros brogede samling tekster fra femte bind i *Discoveries in the Judaean Desert* (bl.a. de fleste af *pesher*-teksterne) – endnu udestår, blev initiativet på andre måder anledning til et intensiveret internationalt samarbejde. Gregory L. Doudna forsvarede sin disputats om Pesher Nahum i 2001, et gedigent kritisk arbejde med en af de tekster, der længe har spillet en nøglerolle i diskussionerne om Qumran-samfundets baggrund og historie.[55] Søren Holst fik under et forskningsophold i Jerusalem lejlighed til at arbejde med på udgivelsen af 4QInstruktion, der som nævnt udkom i DJD-serien i 1999.

Endnu en udløber af projektet var et symposium i København i 2009 med fokus på Allegro-teksterne. Resultatet var konferencebindet *The Mermaid and the Partridge*.[56] Her indgår bidrag af bl.a. Trine Bjørnung Hasselbalch, Søren Holst, Jesper Høgenhaven, Mogens Müller og Gregory L. Doudna. Endelig skal nævnes, at projektet i slutningen af 1990rne også implicerede et tværfagligt samarbejde med kemikeren Kaare Lund Rasmussen, nu Syddansk Universitet, om nye kulstof 14-dateringer af Dødehavsskrifterne, et samarbejde, hvor ikke mindst Gregory L. Doudna var aktiv. Resultatet har været en klarlægning af den forurening, som nogle af fragmenterne har været udsat for i forbindelse med behandlingen af dem i moderne tid, og udviklingen af en fremgangsmåde til at fjerne sporene af denne forurening og dermed muliggøre retvisende kulstof 14-dateringer.[57]

---

messias i Dødehavsskrifterne." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 79-98. København: Museum Tusculanums Forlag; 2005. "'Jeg husker dig for din velsignelse, Zion…' Zionmotivet i en salme fra Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller & Thomas L. Thompson. 115-128. København: Museum Tusculanums Forlag; 2008. "David and his Two Women: An Analysis of Two Poems in the Psalms Scroll from Qumran (11Q5)." I *Scripture in Transition: Essays on Septuagint, Hebrew Bible, and Dead Sea Scrolls in Honour of Raija Sollamo*, red. Anssi Voitila & Jutta Jokiranta. 581-596. Leiden: Brill; 2010. "Salmerullen fra Qumran – et pseudepigraft Davidsskrift." I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 67-84. København: Museum Tusculanums Forlag.

55. Gregory L. Doudna. 2001. *4Q Pesher Nahum: A Critical Edition*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

56. George J. Brooke, & Jesper Høgenhaven (red.). 2011. *The Mermaid and the Partridge: Essays from the Copenhagen Conference on Revising Texts from Cave Four*. Leiden: Brill.

57. Kaare Lund Rasmussen m.fl. 2001. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls I: Castor oil." *Radiocarbon* 43: 127-

Kaare Lund Rasmussen har senest fortsat arbejdet med datering af Dødehavsruller, nu i samarbejde med Mladen Popovic og Qumran-centeret i Groningen.

Også på formidlingssiden bragte 1990'erne nye udgivelser, bl.a. af Ole Andersen (1993) og Søren Ruager (1995).[58] Fra 1997 er Aage Pilgaards bog *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*, der gennemfører en sammenlignende læsning mellem Qumran-tekster og nytestamentlige tekster med henblik på at indkredse ligheder og forskelle, hvad angår historie- og skriftforståelse, menighedsstruktur, opfattelse af pagt og lov og messianske forestillinger i Qumran-gruppen og blandt de tidligste kristne.[59] I denne sammenhæng kan det også nævnes, at en dansk oversættelse af James C. VanderKams almenforståelige bog om Dødehavsrullerne udkom i 1995.[60]

7. De seneste års forskning

En lang række større og mindre undersøgelser af tekster og temaer har set dagens lys over de sidste 25 år, og forskningen har oplevet en stadig højere grad af metodisk diversitet. Nogle studier har fokuseret på de skrifter, som 1990'ernes store publikationsindsats bragte for dagen for alvor: Benedikt Otzen gav i en artikel i *Dansk Teologisk Tidsskrift* fra 1998 en indføring i en række af de Qumran-tekster, der nu er blevet tilgængelige, ikke mindst visdomsskrifter og apokalyptiske tekster (som Det Nye Jerusalem og Messiansk Apokalypse).[61] Otzen peger her på det vanskelige og måske ikke ubetinget frugtbare i at ville skelne imellem "almen-jødiske" skrifter og "egentlig" Qumran-litteratur. Selv præsenterede jeg i samme tidsskrift i 2004 en af

132; 2006. "Cleaning and radiocarbon dating of material from Khirbet Qumran." I *Bio-Culture and Material Culture at Qumran – Papers from a Cost Action G8 working group meeting held in Jerusalem, Israel on 22-23 May 2005*, red. Johannes Gunneweg m.fl. 139-163. Stuttgart: Fraunhofer IRB Verlag; 2009. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls II: Methods to remove castor oil and suggestions for re-dating." *Radiocarbon* 51: 1005-1022.

58. Ole Andersen. 1993. *Dødehavsrullerne. Historien om verdens største puslespil*. Hinnerup: Ordet og Israel/København: Credo. Søren Ruager. 1995. *Dødehavsrullerne og Det nye Testamente: en bibelteologisk sammenligning*. Gjerlev J: Konvent for kirke og teologi.

59. Aage Pilgaard. 1997. *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*. Frederiksberg: Anis.

60. James VanderKam. 1995. *Dødehavsrullerne – teorier og kendsgerninger*. Frederiksberg: Anis.

61. Benedikt Otzen. 1998. "Nye Qumranskrifter i deres jødiske kontekst." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 61: 1-22.

de aramæiske fortællinger om jøder ved det persiske hof, måske en forløber for Ester-historien.[62]

Kendskabet til hele skriftsamlingens indhold lagde også op til nye perspektiver på de allerede kendte tekster og på problemstillinger, der havde været centrale i den tidlige forskning. Karen Marie Sø Leth-Nielsen besvarede i 1999 Aarhus Universitets prisopgave, som efterlyste en kritisk gennemgang af "de sidste to årtiers forskning vedrørende messiasforestillinger i Qumranlitteraturen". Hovedpunkterne præsenterede hun i en artikel fra 2004, hvor hun bl.a. kunne konkludere, at kun 19 ud af ca. 800 bevarede Qumran-tekster beskæftiger sig med messianske skikkelser.[63] Kasper Bro Larsen besvarede i 2000 et andet Qumran-relateret prisspørgsmål fra Aarhus Universitet om "Visdom og apokalyptik i Qumran-skrifterne", fulgt op af en artikel i fra 2002 om visdom og apokalyptik i Musar le-Mevin eller 4QInstruktion.[64]

Anders Klostergaard Petersen har bidraget med en analyse af konstruktionen af "de andre" i Hemmelighedernes Bog og Første Korintherbrev og derudover leveret bidrag til diskussionen om kategorierne "genskrevet bibel" og "genskrevet skrift".[65] Søren Holst forsvarede sin ph.d.-afhandling om verbalsystemet i Krigsrullen i 2004,[66] og har siden offentliggjort en lang stribe bidrag til så forskellige sider af Dødehavsrulle-forskningen som kønsperspektivet i visdomslitteraturen fra Qumran, retorikken i den poetiske litteratur, begrebet "sekteriske" skrifter, Abraham-figuren i Qumran-tekster, den aramæiske Enok-litteratur og palæografisk analyse af aramæiske fragmenter, der

62. Jesper Høgenhaven. 2004. "Fortællinger fra det persiske hof (4Q550). En Qumran-udgave af Ester-historien?" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 67: 15-34.

63. Karen Marie Sø Leth-Nissen. 1999. "Messianske Qumrantekster? En forskningsgennemgang 1980-1999." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 15-25. København: Museum Tusculanums Forlag.

64. Kasper Bro Larsen. 2000. *Visdom og apokalyptik i Qumranskrifterne*. Aarhus Universitet. Prisopgave; 2002. "Visdom og apokalyptik i Musar leMevin (1Q/4Q Instruction)." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 65: 1-14.

65. Anders Klostergaard Petersen. 2002. "Creating 'The Others' in Book of Mysteries and 1 Corinthians 1-2." I *The Wisdom Texts from Qumran and the Development of Sapiential Thought*, red. Armin Lange & Hermann Lichtenberger. 405-432. Leuven: Peeters; 2007. "Rewritten Scripture as a Borderline Phenomenon – Genre, Textual Strategy, or Canonical Anachronism?" *In Flores Florentino. Dead Sea Scrolls and Other Early Jewish Studies in Honor of Florentino García Martínez*, red. Anthony Hilhorst m.fl. 285-307. Leiden: Brill.

66. Ph.d.-afhandlingen udkom i bogform i Søren Holst. 2008. *Verbs and War Scroll. Studies in the Hebrew Verbal System and the Qumran War Scroll*. Studia Semitica Upsaliensia 25. Uppsala: Uppsala Universitet.

på det tidspunkt endnu ikke forelå i publiceret form.[67] Mit eget arbejde med Kobberrullen, der går tilbage til andenudgaven af den danske oversættelse fra 2003, fik en foreløbig afslutning med udgivelsen i 2020 af en monografi om dette skrift.[68]

Der kan her desuden være grund til at omtale det nordiske Qumran-netværk, der i årene fra 2003 til 2007 med støtte fra NordForsk var i stand til at arrangere en række fælles-nordiske symposier, ofte med deltagelse af enkelte forskere uden for det nordiske område. Disse møder kom til at fungere som et frugtbart forum for udveksling og inspiration. Et af de konkrete resultater er den fællesnordiske lærebog, der udkom på de fire nordiske sprog, med Bodil Ejrnæs som redaktør af den danske udgave.[69] Et andet resultat er udgivelsen af et udvalg af bidrag fra symposierne i *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls*.[70]

Dødehavsrullerne indgår med vægt i flere eksegetiske afhandlinger fra de senere år som Kasper Dalgaards ph.d.-afhandling om Melki-

67. Søren Holst. 2001. "'Den onde kvinde.' Køn som forståelseshorisont i Dødehavsrullerne – og i Qumranforskningen." I *Køn og Bibel: Skrifterne, kvinderne og kristendommene. Tilegnet Lone Fatum i anledning af 60-årsdagen den 26. november 2001*, red. Christina Petterson m.fl. 47-65. København: Eksistensen; 2003. "Hvilke Dødehavstekster er 'sekteriske'?" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 66: 18-31; 2004. "'Hvem er som jeg blandt Guder?' Hymner om himmelfart og læreautoritet fra Qumran." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 26-46. København: Museum Tusculanums Forlag; 2005. "Abraham at Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller & Thomas L. Thompson. 180-191. København: Museum Tusculanums Forlag; 2010. "Gennem ild og vand. Skriftlighed i den aramaiske Kæmpernes Bog. I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 13-34. København: Museum Tusculanums Forlag; 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. København: Museum Tusculanums Forlag; Søren Holst & Jesper Høgenhaven. 2006. "Physiognomy and eschatology: Some More Fragments of 4Q561." *Journal of Jewish Studies* 57/1: 26-43.

68. Jesper Høgenhaven. 2020. *The Cave 3 Copper Scroll: A Symbolic Journey*. Leiden: Brill. Se også 2009. "Geography and Ideology in the Copper Scroll from Qumran (3Q15)." I *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*, red. Anders Klostergaard Petersen m.fl. 83-106. Leiden: Brill; 2016. "Kobberrullen (3Q15) fra Qumran i dens litterære sammenhæng." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 79: 61-78.

69. Bodil Ejrnæs (red.). 2009. *Dødehavsrullerne: Indhold, historie og betydning*. København: Anis.

70. Anders Klostergaard Petersen m.fl. (red.). 2009. *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*. Leiden: Brill.

sedek-figuren og senest Kasper Siegismunds ph.d.-afhandling om det hebraiske verbalsystem.[71]

Flere undersøgelser af Qumran-tekster med en ny og lovende grad af teoretisk reflekteret fokus foreligger også. Her skal nævnes Trine Bjørnung Hasselbalchs lingvistiske og retoriske analyse af Hodajot i hendes ph.d.-afhandling fra 2011,[72] og senest Melissa Sayyad Bachs ph.d.-afhandling fra 2021, der undersøger stabilitet og forandring i Sekthåndbogen ved hjælp af kognitive teorier.[73]

Seneste konkrete projekt er den igangværende undersøgelse af autoritet og apokalyptiske motiver i aramæiske Qumran-tekster (finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond) med konferencen "Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran" i 2017 som afsæt.[74] Men her er vi så langt inde i nutiden, at jeg vælger at holde inde.

Som afsluttende kommentar vil jeg nøjes med at konstatere, at mens forskningen i Dødehavsrullerne synes at have vundet en solid plads i bibeleksegesen, spiller kilderne fra de berømte huler fortsat en påfaldende tilbagetrukken rolle i den daglige præsentation af bibelfagene i de teologiske uddannelser. I hvert fald svarer den plads, dette centrale stof her får tildelt, langt fra til dets betydning som de ældste bibeltekster og det ældste vidnebyrd om disse teksters fortolkning. Her er der et stykke vej, før denne forskning er integreret på den måde, der i grunden burde være indlysende.

---

71. Kasper Dalgaard. 2013. *A Priest for All Generations: An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 48. København: Det Teologiske Fakultet. Kasper Siegismund. 2018. *Studies in the Hebrew Verbal System: Hebrew as a System of Relative Tense and the Origins and Development of the Classical Consecutive Forms*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 81. København: Det Teologiske Fakultet.

72. Trine Bjørnung Hasselbalch. 2011. *The Redactional Meaning of 1QHodayot[a]: Linguistic and Rhetorical Perspectives on a Heterogeneous Collection of Prayer Texts from Qumran*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 23. København: Det Teologiske Fakultet.

73. Melissa Sayyad Bach. 2021. *Power of Perception in the Community Rule through Stability and Change*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 87. København: Det Teologiske Fakultet.

74. Mette Bundvad & Kasper Siegismund (red.). 2020. *Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran: Essays from the Copenhagen Symposium, 14-15 August, 2017*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 131. Leiden: Brill. Om AMRAM-projektet se https://teol.ku.dk/english/dept/amram/

Litteratur

Albright, William Foxwell. 1948. "Editorial Note on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 2-3.

Allegro, John Marco. 1956. "Further Light on the History of the Qumran Sect." *Journal of Biblical Literature* 75: 89-95.

Allegro, John Marco. 1966. *Skriftrullerne fra Det Døde Hav. Illustreret og à jourført øjenvidneberetning om en vældig begivenhed i bibelforskningens historie. Dødehavsrullernes opdagelse, indsamling og tolkning*. København: Stjernebøgerne, Vintens Forlag.

Andersen, Ole. 1993. *Dødehavsrullerne. Historien om verdens største puslespil*. Hinnerup: Ordet og Israel/København: i samarbejde med Credo.

Bach, Melissa Sayyad. 2021. *Power of Perception in the Community Rule through Stability and Change*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 87. København: Det Teologiske Fakultet.

Baigent, Michael, & Richard Leigh. 1993. *Bedrageriet med Dødehavsrullerne*. København: Lindhardt og Ringhof.

Baillet, Maurice. 1982. *Qumrân Grotte 4. III (4Q482–4Q520*. Discoveries in the Judaean Desert 7. Oxford: Clarendon.

Baumgarten, Joseph M. m. fl. 1997. *Qumrân Cave 4: XIII. The Damascus Document (4Q266-273)*. Discoveries in the Judaean Desert 18. Oxford: Clarendon.

Birnbaum, Solomon A. 1949. "The Date of the Isaiah Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 33-35.

Brooke, George J., & Jesper Høgenhaven (red.). 2011. *The Mermaid and the Partridge: Essays from the Copenhagen Conference on Revising Texts from Cave Four*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 96. Leiden: Brill.

Bundvad, Mette, & Kasper Siegismund (red.). 2020. *Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran: Essays from the Copenhagen Symposium, 14-15 August, 2017*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 131. Leiden: Brill.

Brownlee, William H. 1948. "The Jerusalem Habakkuk Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 112: 8-18.

Burrows, Millar. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls II. The Contents and Significance of the Manuscripts." *Biblical Archaeologist* 11: 57-61.

Burrows, Millar. 1948b. "Variant Readings in the Isaiah Manuscript." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 16-24.

Christiansen, Ellen Juhl. 1995. *The Covenant in Judaism and Paul: A Study of Ritual Boundaries and Identity Markers*. Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums 27. Leiden: Brill.

Christiansen, Ellen Juhl. 1998. "The Consciousness of Belonging to God's Covenant and What it Entails According to the Damascus Document and the Community Rule." I *Qumran between the Old and New Testaments*, red. Frederick H. Cryer & Thomas L. Thompson. 69-97. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 290/Copenhagen International Seminar 6. Sheffield: Sheffield Academic Press.

Cross, Frank More. 1949. "The Newly Discovered Scrolls in the Hebrew University of Jerusalem." *Biblical Archaeologist* 12: 36-46.

Cryer, Frederick H. 1996. "Var Qumran et eskatologisk/apokalyptisk samfund?" I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 17-26. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Cryer, Frederick H. & Thomas L. Thompson. 1998 (red.). *Qumran between the Old and New Testaments*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 290/Copenhagen International Seminar 6. Sheffield: Sheffield Academic Press.

Dalgaard, Kasper. 2013. *A Priest for All Generations: An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 48. København: Det Teologiske Fakultet.

De Vaux, Roland, & Józef Tadeusz Milik. 1977. *Qumran Grotte 4: II (4Q128-4.157): Part I: Archeologie. Part II: Tefillin, Mezuzot et Targums*. Discoveries in the Judaean Desert 6. Oxford: Clarendon.

Doudna, Gregory L. 2001. *4Q Pesher Nahum: A Critical Edition*. Journal for the Study of the Pseudepigrapha Supplement Series 35/Copenhagen International Seminar 8. Sheffield: Sheffield Academic Press.

Eisenman, Robert. 1983. *Maccabees, Zadokites, Christians and Qumran: A New Hypothesis of Qumran Origins*. Studia Post-Biblica 34. Leiden: Brill.

Ejrnæs, Bodil. 1996. "Pesher-litteraturen fra Qumran." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 27-39. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Ejnæs, Bodil. 1997. "Brug og genbrug af poesi i Qumranteksterne." I *Collegium Biblicum Årsskrift 1997*, red. Ole Davidsen. 56-60. København: Det Teologiske Fakultet.

Ejrnæs, Bodil. 2002. "Lidelse, redning og indsigt i Hodajot, salmerne fra Qumran." I *Lidelsens former og figurer*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 88-106. Forum for bibelsk eksegese 12. København: Museum Tusculanums Forlag.

Ejrnæs, Bodil. 2004. "David, Salmernes Bog og konstruktionen af messias i Dødehavsskrifterne." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 9-98. Forum for bibelsk eksegese 13. København: Museum Tusculanums Forlag.

Ejrnæs, Bodil. 2005. "'Jeg husker dig for din velsignelse, Zion…' Zionmotivet i en salme fra Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller og Thomas L. Thompson. 115-128. Forum for bibelsk eksegese 14. København: Museum Tusculanums Forlag.

Ejrnæs, Bodil. 2008. "David and his Two Women: An Analysis of Two Poems in the Psalms Scroll from Qumran (11Q5)." I *Scripture in Transition: Essays on Septuagint, Hebrew Bible, and Dead Sea Scrolls in Honour of Raija Sollamo*, red. Anssi Voitila & Jutta Jokiranta. 581-596. Supplements to the Journal for the Study of Judaism 126. Leiden: Brill.

Ejrnæs, Bodil (red.). 2009. *Dødehavsrullerne: Indhold, historie og betydning*. København: Anis.

Ejnæs, Bodil. 2010. "Salmerullen fra Qumran – et pseudepigraft Davidsskrift." I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 67-84. Forum for Bibelsk Eksegese 16. København: Museum Tusculanums Forlag.

Ejrnæs, Bodil, Niels Peter Lemche & Mogens Müller. 1998. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne i ny oversættelse*. Frederiksberg: Anis.

Ejrnæs, Bodil, Søren Holst & Mogens Müller. 2003. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne. 2. udvidede og reviderede udgave.* Frederiksberg: Anis.

Fatum, Lone. 1996. "Krop og køn i Qumran." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 41-63. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Fields, Weston. 2009. *The Dead Sea Scrolls: A Full History. Volume One, 1947-1960*. Leiden: Brill.

Hammershaimb, Erling. 1949. "De nye hebraiske Haandskriftfund i Palæstina." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 12: 152-162.

Hammershaimb, Erling. 1954. "Håndskriftfundene fra egnene ved Det døde hav." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 17: 65-79.

Hasselbalch, Trine Bjørnung. 2011. *The Redactional Meaning of 1QHodayot[a]: Linguistic and Rhetorical Perspectives on a Heterogeneous Collection of Prayer Texts from Qumran*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 23. København: Det Teologiske Fakultet.

Holm-Nielsen, Svend. 1960. *Hodayot: Psalms from Qumran*. Acta Theologica Danica 2. Aarhus: Universitetsforlaget.

Holm-Nielsen, Svend. 1963. "'Ich' in den Hodajoth und der Qumrāngemeinde". I *Qumran-Probleme. Vorträge des Leipziger Symposions über Qumran-Probleme vom 9. bis 14. Oktober 1961*, red. Hans Bardtke. 217-229. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 42. Berlin: De Gruyter.

Holm-Nielsen, Svend. 1968. "Erwägungen zu dem Verhältnis wischen den Hodajot und den Psalmen Salomos." I *Bibel und Qumran.Beiträge zur Erforschung der Beziehungen zwischen Bibel- und Qumranwissenschaft. Hans Bardtke zum 22.9.1966*, red. Siegfried Wagner. 112-131. Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft.

Holst, Søren. 2001. "'Den onde kvinde.' Køn som forståelseshorisont i Dødehavsrullerne – og i Qumranforskningen." I *Køn og Bibel: Skrifterne, kvinderne og kristendommene. Tilegnet Lone Fatum i anledning af 60-årsdagen den 26. november 2001*, red. Christina Petterson m.fl. 47-65. København: Eksistensen.

Holst, Søren. 2003. "Hvilke Dødehavstekster er 'sekteriske'?" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 66: 18-31.

Holst, Søren. 2004. "'Hvem er som jeg blandt Guder?' Hymner om himmelfart og læreautoritet fra Qumran." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson, 26-46. Forum for bibelsk eksegese 13. København: Museum Tusculanums Forlag.

Holst, Søren. 2005. "Abraham at Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller & Thomas L. Thompson. 180-191. Forum for bibelsk eksegese 14. København: Museum Tusculanums Forlag.

Holst, Søren. 2008. *Verbs and War Scroll. Studies in the Hebrew Verbal System and the Qumran War Scroll*. Studia Semitica Upsaliensia 25. Uppsala Universitet.

Holst, Søren. 2010. "Gennem ild og vand. Skriftlighed i den aramaiske Kæmpernes Bog." I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 13-34. Forum for bibelsk eksegese 16. København: Museum Tusculanums Forlag.

Holst, Søren. 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. Forum for bibelsk eksegese 17. København: Museum Tusculanums Forlag.

Holst, Søren & Jesper Høgenhaven. 2006. "Physiognomy and eschatology: Some More Fragments of 4Q561." *Journal of Jewish Studies* 57 (1): 26-43.

Hvidberg, Flemming Friis. 1928. *Menigheden af den nye Pagt i Damascus. Nogle Studier over de af Salomo Schechter fundne og under Titlen "Fragments of a Zadokite Work" udgivne Genîzafragmenter ("Damascusskriftet")*. København: G. E. C. Gad.

Hyldahl, Niels. 1996. "Qumran og den ældste kristendom. En kort introduktion og problemorientering." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 9-16. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Hyldahl, Niels & Thomas L. Thompson (red.). 1996. *Dødehavsteksterne og Bibelen*. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Høgenhaven, Jesper. 1984. "The First Isaiah Scroll from Qumran (1QIsa) and the Masoretic Text." *Journal for the Study of the Old Testament* 28: 17-35.

Høgenhaven, Jesper. 2004. "Fortællinger fra det persiske hof (4Q550). En Qumran-udgave af Ester-historien?" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 67: 15-34.

Høgenhaven, Jesper. 2009. "Geography and Ideology in the Copper Scroll from Qumran (3Q15)." I *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*, red. Anders Klostergaard Petersen m.fl. 83-106. Studies on the Texts of the Desert of Judah 80. Leiden: Brill

Høgenhaven, Jesper. 2016. "Kobberrullen (3Q15) fra Qumran i dens litterære sammenhæng." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 79 (2016): 61-78.

Høgenhaven, Jesper. 2020. *The Cave 3 Copper Scroll: A Symbolic Journey*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 132. Leiden: Brill.

Larsen, Kasper Bro. 2000. *Visdom og apokalyptik i Qumranskrifterne*. Aarhus Universitet: prisopgave.

Larsen, Kasper Bro. 2002. "Visdom og apokalyptik i Musar leMevin (1Q/4Q Instruction)." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 65: 1-14.

Lemche, Niels Peter. 1996. "Samfundsopfattelsen i Det Gamle Testamente og i Dødehavsteksterne." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 64-78. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Leth-Nissen, Karen Marie Sø. 1999. "Messianske Qumrantekster? En forskningsgennemgang 1980-1999." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 15-25. Forum for bibelsk eksegese 13. 1999. København: Museum Tusculanums Forlag.

Mar Athanasius Y. Samuel. 1949. "The Purchase of the Jerusalem Scrolls." *Biblical Archaeologist* 12: 26-31.

Meyer, Poul. 1957. *Ved Kristendommens Vugge. Døde Hav Dokumenterne i historisk ramme*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Milik, Józef Tadeusz. 1976. *The Books of Enoch. Aramaic Fragments of Qumrân Cave Four*. Oxford: Clarendon.

Mink, Hans Aage. 1979. "Præsentation af et nyt Qumranskrift: Tempelrullen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 42: 81-112.

Mink, Hans Aage. 1983. "Die Kolonne III der Tempelrolle. Versuch einer Rekonstruktion." *Revue de Qumrân* 11(2): 163-181.

Mink, Hans Aage. 1987. "The Use of Scripture in the Temple Scroll and the Status of the Scroll as Law." *Scandinavian Journal of the Old Testament* 1 (1): 20-50

Mosbech, Holger. 1916. *Essæismen. Et Bidrag til Senjødedommens Religionshistorie*. København: J. H. Schultz Forlagsboghandel.

Müller, Mogens (red.). 1994. *Dødehavsteksterne, essæerne og Det nye Testamente. Qumransamfundets betydning for forståelsen af den antikke jødedom og den ældste kristendom*. København: Anis.

Müller, Mogens. 1996. "Forstod essæerne deres pagt som den nye pagt? Pagtsforestillingen i Damaskusskriftet og Sekthåndbogen." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 79-99. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Müller, Mogens. 1999. "Essæernes opståen som typisk tilfælde." I *Nye religioner i hellenistisk-romersk tid og i dag*, red. Per Bilde & Mikael Rothstein. 135-147. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Müller, Mogens. 2008. *Jesu liv-litteratur i Danmark. Jesusbilleder eller tidsbilleder?* København: Anis.

Nielsen, Eduard. 1956. *Håndskriftfundene i Juda Ørken. Dødehavstekster-ne*. København: G. E. C. Gad.

Nielsen, Eduard & Benedikt Otzen. 1959. *Dødehavsteksterne. Skrifter fra den jødiske menighed i Qumran i oversættelse og med noter*. København: G. E. C. Gad.

Noack, Bent. 1973. "Note om påståede stumper af Det nye Testamente i Qumran." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 152-155.

Otzen, Benedikt. 1954. "Die neugefundenen hebräischen Sektenschriften und die Testamente der zwölf Patriarchen." *Studia Theologica* 7: 125-157.

Otzen, Benedikt. 1973. "'Belial' i Det gamle Testamente og i Senjødedommen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 1-24.

Otzen, Benedikt. 1975a. "Gammeltestamentlig visdomslitteratur og dualistisk tænkning i Senjødedommen." I *Hilsen til Noack. Fra kolleger og medarbejdere til Bent Noack på 60-årsdagen den 22. august 1975*, red. Niels Hyldahl & Eduard Nielsen. 194-209. København: G. E. C. Gad.

Otzen, Benedikt. 1975b. "Old Testament Wisdom Thinking and Dualism in Late Judaism." I *Congress Volume Edinburgh 1974*, red. John Emerton. 146-157. Vetus Testamentum Supplements 28. Leiden: Brill.

Otzen, Benedikt. 1998. "Nye Qumranskrifter i deres jødiske kontekst." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 61: 1-22.

Petersen, Andersen Klostergaard m.fl. 2009 (red.). *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 80. Leiden: Brill.

Petersen, Anders Klostergaard. 2002. "Creating 'The Others' in Book of Mysteries and 1 Corinthians 1-2." I *The Wisdom Texts from Qumran and the Development of Sapiential Thought*, red. Armin Lange & Hermann Lichtenberger. 405-432. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 159. Leuven: Peeters.

Petersen, Anders Klostergaard. 2007. "Rewritten Scripture as a Borderline Phenomenon – Genre, textual Strategy, or Canonical Anachronism?" I *Flores Florentino. Dead sea Scrolls and Other early Jewish Studies in Honor of Florentino García Martínez*, red. Anthony Hilhorst m. fl. 285-

307. Supplements to the Journal for the Study of Judaism 122. Leiden: Brill.

Petersen, Allan Rosengren. "Qumrans arkæologi og Dødehavsrullerne." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 101-111. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Pilgaard, Aage. 1997. *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*. Frederiksberg: Anis.

Qimron, Elisha & John Strugnell. 1994. *Qumran Cave 4. V: Miqsat Ma'aśe Ha-Torah*. Discoveries in the Judaean Desert 10. Oxford: Clarendon.

Rasmussen, Kaare Lund m.fl. 2001. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls I: Castor oil." *Radiocarbon* 43: 127-132.

Rasmussen, Kaare Lund m.fl. 2006. "Cleaning and radiocarbon dating of material from Khirbet Qumran." I *Bio-Culture and Material Culture at Qumran – Papers from a Cost Action G8 working group meeting held in Jerusalem, Israel on 22-23 May 2005*, red. Johannes Gunneweg m.fl. 139-163. Stuttgart: Fraunhofer IRB Verlag.

Rasmussen, Kaare Lund m.fl. 2009. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls II: Methods to remove castor oil and suggestions for re-dating." *Radiocarbon* 51: 1005-1022.

Ruager, Søren. 1995. *Dødehavsrullerne og Det nye Testamente: en bibelteologisk sammenligning*. Gjerlev J: Konvent for kirke og teologi.

Schechter, Solomon. 1910. *Documents of Jewish Sectaries. Vol. I: Fragments of a Zadokite Work*. Cambridge: Cambridge University Press.

Siegismund, Kasper. 2018. *Studies in the Hebrew Verbal System: Hebrew as a System of Relative Tense and the Origins and Development of the Classical Consecutive Forms*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 81. København: Det Teologiske Fakultet.

Strugnell, John & Daniel J. Harrington. 1999. *Qumran Cave 4, 24: Sapiential Texts Part 2: 4QInstruction (Mûsār lĕ Mēvîn): 4Q415ff with a reedition of 1Q26*. Discoveries in the Judaean Desert 34. Oxford: Clarendon.

Sukenik, Eleazar Lika. 1948. *Megillot Genuzot, from an ancient genizah which was found in the Wilderness of Judah. Preliminary Report*. Jerusalem: Bialik Foundation.

Thiering, Barbara. 1994. *Mennesket Jesus: en ny fortolkning af Dødehavsrullerne*. Viby J: Centrum.

Thompson, Thomas L. "4QTestimonia og Bibelens affattelse. En københavnsk lego-hypotese." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 112-128. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

Trever, John C. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls I. Discovery of the Scrolls." *Biblical Archaeologist* 11: 46-57.

Trever, John C. 1948b. "Preliminary Observation on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 3-16.

Trever, John C. 1949. "A Paleographical Study of the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 6-23.

Ulfgard, Håkan. 1996. "Rättfärdighetens Lärare och Qumranförsamlingens historia." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 129-157. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusculanums Forlag.

VanderKam, James. 1995. *Dødehavsrullerne – teorier og kendsgerninger*. Frederiksberg: Anis.

Wernberg-Møller, Preben. 1957. *The Manual of Discipline translated and annotated with an introduction*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 1. Leiden: Brill.

Wilson, Edmund. 1956. *Skriftrullerne fra Det døde Hav*. København: Rosenkilde og Bagger.

Yadin, Yigael. 1977-1983. *The Temple Scroll 1-3*. Jerusalem: The Israel Exploration Society/The Institute of Archaeology of the Hebrew University of Jerusalem/The Shrine of the Book.